

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI TÜRK DİPLOMATİK ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA FAS'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE TÜRKİYE

MUHARREM TURP*

ÖZ

Coğrafi olarak önemli bir konumda olan Fas, 1912 yılında İspanya ve Fransa arasında paylaşılarak bu ülkelerin himayesi altına girmiştir. Ancak bu tarih aynı zamanda Fas'ta bağımsızlık mücadelelerinin de başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu mücadele zamanla büyümüş ve Fas'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Fas'ın bağımsızlık sürecinde Sultan V. Muhammed ve İstiklal Partisi büyük rol oynamıştır. Fas'taki etkinliğini kaybetmek istemeyen Fransa, bağımsızlık yanlılarına karşı sert bir politika izlemiştir. Bu amaçla Fransa'nın politikalarına aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Marekeş Paşası el-Glavi ile Sultan'ı tahtından indirip sürgüne göndermiştir. Ancak bu gelişme Fransa'nın beklediği gibi sonuçlanmamış ve sonuçta Fas'ın bağımsızlık mücadelesi için bir milat olmuştur. Sultanlarının sürgüne gönderilmesi Fas halkının istiklal mücadelesine desteğini arttırmıştır. Başta Mısır olmak üzere Arap devletleri Fas'ın mücadelesine destek vermiş, kamuoyunun da baskısıyla konunun uluslararası camiada ses bulmasını sağlamışlardır. Fas'ın bağımsızlığı için Türkiye'den de yardım talepleri olmuştur. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşısında Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurma arzusunda olduğu bu dönemde gelişmeleri yurtdışı misyonlarından gelen bilgiler ışığında değerlendirmiş, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) girişinin ardından

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kars/TÜRKİYE,
muharremt28@hotmail.com
ORCID:0000-0002-9080-5501

da konjonktüre uygun bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye, kendisi de bir bağımsızlık savaşı sonunda kurulmuş olsa da Fas'taki mücadelede dış politik hedeflerine uygun, realist bir politika izlemeye çalışmıştır. Fas'ın bağımsızlığının tanınmasının hemen ardından ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Sultan V. Muhammed'e bir telgraf göndererek ikili ilişkileri olumlu bir hava içerisinde geliştirmek istediğini göstermiştir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden elde edilen arşiv belgeleri ile yerli-yabancı telif ve tetkik eserler kaynak olarak kullanılarak 1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Fas'ın, bu süreçte verdiği mücadele ve Türkiye'nin izlediği politika ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsızlık, Fas, Fransa, İspanya, Türkiye.

**THE INDEPENDENCE PROCESS OF MOROCCO
IN LIGHT OF THE TURKISH DIPLOMATIC
ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS AND TÜRİYE**

ABSTRACT

Morocco, which is geographically located in an important position, was divided between Spain and France in 1912 and came under the rule of these countries. However, this date can also be considered as the beginning of the struggles for independence in Morocco. Over time, this struggle grew and resulted in Morocco's independence. Sultan Mohammed V and the Istiqlal Party played a significant role in Morocco's independence process. France, not wanting to lose its influence in Morocco, adopted a harsh policy towards the independence movement. For this purpose, France together with El Glaoui, the Pasha of Marrakesh deposed and exiled the Sultan on the grounds that he had acted against France's policies. However, this development did not result as France had hoped and, in fact, became a turning point in Morocco's struggle for independence. The exile of the Sultan increased the support of the Moroccan people for the independence struggle. Arab countries, especially Egypt, supported Morocco's struggle, and with the pressure of public opinion, they ensured that the issue gained international attention. They also requested assistance from Türkiye. During the period that Türkiye sought to establish good relations with Western countries against the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), it evaluated developments in light of information which was coming from its foreign missions, and sought to develop a policy in line with the conjuncture after its accession to the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Therefore, even though Türkiye itself was established following an independence war, it attempted to follow a realistic foreign policy in the Moroccan struggle that aligned with its foreign policy objectives. Right after Morocco's independence was recognized, Turkish President Celal Bayar sent a telegram to Sultan Mohammed V, indicating his intention to develop bilateral relations in a positive direction. This study, using archival documents obtained from

the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Presidency of the Republic of Türkiye, as well as local and foreign copyrighted and research works, aims to present Morocco's struggle for independence in 1956 and the policy Türkiye followed during this process.

Keywords: Independence, Morocco, France, Spain, Türkiye.

GİRİŐ

Resmî adı el-Memleketü'l Mağribiyye olan Fas, Afrika ve Avrupa'yı birleőtiren önemli bir konuma sahiptir¹. Bugün ülke nüfusu büyük oranda Araplardan oluşsa da Araplar dışında Berberiler de nüfus içerisinde önemli bir paya sahiptir². Fas, tarih boyunca büyük güçlerin çatışma alanı olmuştur. Uzun yıllar İngiltere, Fransa ve İspanya arasındaki güç mücadelesini değerlendirerek bağımsızlığını koruyan Fas'ın büyük bölümü 30 Mart 1912'de imzalanan antlaşmayla Fransa'nın himayesine girmiştir. Kuzey, güneybatı ve İfni bölgeleri ise İspanya nüfuzuna girmiştir³. Ancak bu tarihten itibaren Fas'ta bağımsızlık mücadelesi de başlamıştır⁴. Fas'ta himaye yönetimlerine karşı zaman zaman çeőtli ayaklanmalar yaşansa da ülkede bağımsızlığa giden sürecin dönüm noktası Sultan V. Muhammed'in yönetime gelmesidir. Bu süreçte en önemli gelişmelerden biri 1943'te Sultan'ın da desteklediği Allâl el-Fâsî liderliğindeki İstiklal Partisinin kurulmasıdır. Parti, Fas'ın bağımsızlığı için mücadele ederken İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koőullardan faydalanmaya çalışmıştır lakin bu girişimlerinde başarılı olamamıştır⁵.

Fas'taki gücünü kaybetmek istemeyen Fransa, İstiklal Partisinin hızlı yükseliő ve Sultan V. Muhammed'in bu partiye olan desteğinden rahatsızdı. Fransa'nın Fas'taki yönetim tarzı zaman zaman baskıcı zaman zaman da gevşek bir yapı göstermiştir. Ancak bu değişimler büyük oranda Fransa'nın ülkeye atadığı yöneticilerin yönetim anlayışıyla paraleldir. Zira Fransa ülkeyi sık değişen ve “Résident Général” ünvanı verilen kişiler aracılığıyla yönetiyordu. 1946'da Fas'a atanan “Résident Général” Eric Labonne ılımlı bir siyaset izlemiş, hapiste bulunan İstiklal Partisi üyelerini serbest bırakılmış ve bazı önemli reformlar gerçekleőtirmiştir. Bununla birlikte Fransa'nın politikaları Fas'taki yönetici elitlerin tavırlarıyla da şekilleniyordu. Sultan V. Muhammed'in Nisan 1947'de İspanyol idaresindeki Tanca'da yaptığı konuşmada, Labonne'nin ta-

- 1 Sırrı Erinç, “Fas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.184-185.
- 2 Wang Qianqian, Lians Shufan, “The Struggle for and Challenges to Berber Political Rights in Contemporar Morocco”, **Journal of Political Science Research**, V 5, N 1, 2024, s. 67-68.
- 3 Davut Dursun, “Fas, Himaye Dönemi ve Bağımsızlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.192-194.
- 4 Douglas E. Ashford, **Political Change in Morocco**, Princeton University Press, New Jersey 1961, s.25.
- 5 Dursun, a.g.md., s.194-195.

lebine rağmen Fransa'ya saygı ifadeleriyle bitirmemesi, Fransa'da bir hakaret olarak görülmüş, ardından Labonne görevinden alınmış ve onun yerine daha sert Alphonse Juin getirilmiştir. Juin'in görevi Fransa ve Fas arasında 1912'de imzalanan himaye antlaşmasında Fransa'nın aleyhine olan hususları zamanla düzeltmek, Fas'ta Fransız otoritesini arttırmak, Fas'ı Fransa'ya bağlı bir devlet haline getirmek ve eğer gerekli görülürse Sultan'ı devirmektir. Fas üzerindeki bu politika değişikliğine gerek Sultan gerek İstiklal Partisi karşı koymuştur. Sonunda Fransa'nın desteğini alan Merakeş Paşası Sidi el-Hac Sami el-Glavi liderliğindeki darbeyle 14-15 Ağustos 1953'te V. Muhammed tahtan indirilerek sürgüne gönderilmiştir. Yerine el-Glavi'nin desteklediği Sidi Muhammed b. Arafe getirilmiştir⁶. Fransa'nın bu müdahalesi Fas'taki olayları daha da arttırmıştır. Hatta İstiklal Partisi lideri el-Fâsi'nin radyodan silahlı mücadele için çağrıda bulunmuştur. Bundan sonra Fas'ta silahlı eylemler gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir⁷. Özellikle sultanlarının devrilmesi Fas halkında büyük öfkeye sebep olmuş, artan olaylar sonunda Fransa, Fas'taki bağımsızlık yanlıları ile uzlaşmak zorunda kalmış ve V. Muhammed'in ülkesine dönmesine izin verilmiştir. 10 Kasım 1955'te ülkesine geri dönen Sultan, 18 Kasım'da bir açıklama yaparak Fas'ın bağımsızlığı için müzakerelere girişileceğini duyurmuştur⁸.

Bu gelişmenin ardından Sultan, Fas'ın bağımsızlığı için diplomatik görüşmelere başlamış yaklaşık 3 ay sonra, 2 Mart 1956'da Fransa, Fas'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Fas'taki ikinci işgalci güç konumundaki İspanya ise 5 Nisan 1956'da ülkenin bağımsızlığını tanıdığı gibi İfni, Sebte ve Melîle dışındaki topraklardan çekilmiştir. Daha sonra ülkenin bağımsızlığının mimarı V. Muhammed Ağustos 1957'de kral ünvanı almıştır⁹.

Türkiye, Fas'ın bağımsızlığında herhangi bir rol oynamamıştır. Ancak yurt dışı misyonları vasıtasıyla ülkede yaşanan gelişmeleri sürekli takip etmiştir. Türkiye, ülkenin bağımsızlık sürecinde aktif olarak yer almamış gözükmele birlikte Fas'ın, Fransa'nın ve bazı Arap ülkelerinin Türkiye'den bazı talepleri

6 İsmail Ceran, **Fas Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.928-932.

7 Susan Gilson Miller, **A History of Modern Morocco**, Cambridge University Press, New York 2013, s.151.

8 Ryo Ikeda, **The Imperialism of French Decolonisation, French Policy and The Anglo-American Response in Tunisia and Morocco**, Palgrave Macmillan, New York 2015, s.169.

9 Dursun, a.g.md., s.192-195.

olmuştur. Bu çalışmada farklı merkezlerin Türkiye'den beklentileri yanında Türkiye'nin Fas meselesinde takip ettiği politika ve Türk diplomatlarının faaliyetleri incelenmiştir. Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Türkiye'nin politikaları ve Türk diplomatlarının faaliyetleri hakkında zengin bilgiler sunmaktadır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerde realizm teorisinin tekrar yükseliőe geçtiği bilinmektedir¹⁰. Türkiye de bu dönemde konjoktüre göre tavır almıő ve Fas meselesinde realist yaklaőıma uygun olarak davranmıőtır. őüphesiz bu durumda Türkiye'nin savaş sonrası SSCB'ye karşı batı bloğuyla ittifak içinde olması ve bu ittifaka zarar verecek gelişmelerden kaçınması en önemli etken olmuştur.

I. Arap Mağrip Kurtuluş Komitesinin Türkiye'den Talepleri

Türkiye'nin emperyalist güçlere karşı vermiş olduğu Kurtuluş Savaşı onu bir rol model yapmıő, bağımsızlık mücadelesi veren bazı milletler Türkiye'den destek talebinde bulunmuőlardır. Fransa himayesindeki Fas'ın Türkiye'den resmî bir talebine arşiv belgelerine rastlanmamıőtır. Buna karşın Faslı milliyetçiler bağımsızlık mücadeleleri sırasında Türkiye'nin desteğini almak istemiőlerdir. Bu hususta en önemli gelişmelerden biri Fas mücahidi Abdülkerim el-Hattabi'nin¹¹ kardeői Muhammed Abdülkerim'in Türkiye'nin Kahire Elçisi Nizamaettin Ayaşlı'yı ziyareti gösterilebilir. Abdülkerim el-Hattabi, Fas'ın bağımsızlık mücadelesinde çok önemli bir isimdi. Köklü bir Berberi ailesinden gelen Abdülkerim el-Hattabi, 1921'de Rif Savaşı'nda İspanya'yı yenilgiye uğratmıő ve Fas'ın kuzeyine Rif Cumhuriyeti'ni kurmuőtur. Bu başarı ona Arap milletleri arasında büyük bir ün kazandırmıőtır. Ancak Rif Cumhuriyeti'nin ömrü uzun olmamıőtır. Bağımsız bir Fas devletinin kendi çıkarlarına ters gören Fransa'nın da desteğiyle İspanyollar 1926 yılında Rif Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmıőlardır. Abdülkerim el Hattabi de Réunion adasına sürgüne

10 Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 51, S 1, 1996, s. 83.

11 Abdülkerim el-Hattabi, Mısır kralının davetiyle Mısır'a gelmiő ve ardından Fransız ve İspanyollara idareleri altındaki Arap memleketlerine bağımsızlık verilmediği takdirde mücadeleye devam edeceği beyanatında bulunmuştur. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)**, 521/2519.18253.2, 16.04.1948.

gönderilmiştir. 21 yıllık sürgün hayatından sonra el-Hattabi, 1947’de Fransa’ya nakli sırasında Mısır’a kaçmış ve burada Abdulhak Torres, Muhammed b. Abduh, Habib Burgiba ve Allâl el-Fâsî gibi Kuzey Afrikalı milliyetçilerle 1947 yılında Mağrib Kurtuluş Komitesi adında bir teşkilat kurmuştur¹². Mağrip Kurtuluş Komitesinin temelleri ise şu ilkelere dayandırılmıştır:

- 1- Mağrip, Arap ve Müslümandır.
- 2- Mağrip, Arap dünyasının bölünmez bir parçasıdır; Arap Birliği’ne¹³ diğer Arap ülkeleriyle eşit şartlarda katılması doğal ve gereklidir.
- 3- Mağrip’in bağımsızlığı üç ülkenin bağımsızlığını içerir: Tunus, Cezayir ve Fas.
- 4- Bağımsızlıktan başka amaç yoktur.
- 5- Mevcut rejim altında Fransa ve İspanya ile reformlara ilişkin müzakere yapılmamaktadır.
- 6- İstiklal ilanından önce müzakere yapılmaz.
- 7- Komite, taraflar temsilcileriyle görüşebilir.
- 8- Üç ülkeden birinin bağımsızlığı gerçekleşse de komite diğer ülkelerin bağımsızlığı için mücadeleye devam edecektir¹⁴.

Komite, Türkiye’nin desteğini almak için, el-Hattabi’nin kardeşini 30 Ocak 1948’de Kahire Elçisi Nizamettin Ayaşlı ile görüşmeye göndermiştir. Görüşmede Cezayir ve Kuzey Afrika ülkelerinin millî davaları için Türkiye’den manevi destek talep edilmiştir¹⁵. Kahire elçisine ayrıca bir tebliğ vesikası da sunulmuştur. Komite adına verilen tebliğde Fas, Cezayir ve Tunus’un tüm milliyetçi partileriyle, tüm Mağrip ülkelerinin emperyalistlere karşı birleşmesinin bir görev olduğu, emperyalistlerin egemenliklerini sürdürmek için birlik oldukları gibi kendilerinin de bağımsızlıkları için birlik olmalarının gerektiği belirtilmiştir.

¹² Ceran, **a.g.e.**, s.907-915.

¹³ 22 Mart 1945’te Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye arasında kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk.: Halil Uğur Ay, “Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği”, **Ekonomi, Politika&Finans Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 1, 2018, s.32-49.

¹⁴ TDA, 521/2519.18253.1, 30.01.1948

¹⁵ TDA, 521/2519.18253.1, 30.01.1948

Kahire Büyükelçisi ise Türkiye'ye karşı gösterilen alaka ve muhabbetten dolayı teşekkür etmiş ancak mücadelelerini tasvip edip etmediğine ilişkin bir söz söylemekten kaçınmıştır¹⁶.

Mağrip Kurtuluş Komitesi, Fransa'nın Fas Sultanı'na karşı uyguladığı politika eleştirmiş, komitenin New York'ta bulunan genel sekreteri el- Abed Bouhafa, 20 Şubat 1951'de ABD Başkanı Truman'a konu ile ilgili bir mektup göndermiştir. Mektubunda Fransa'nın Sultan'a karşı izlediği tavır eleştirilmiş ve ABD'nin Fas'a, Nazizm'e karşı ittifakından dolayı özgürlük vaadi verdiği hatırlatılmıştır¹⁷. ABD'nin dünyanın diğer bölgelerinde yürüttüğü politikalara karşı Kuzey Afrika'daki farklı tutumu eleştirilmiştir. Fas'ta meydana gelen gelişmeler karşısında ABD, Fransa'ya verdiği mali ve askerî yardımını sürdürmüştür. Ardından 21 Şubat 1951'de söz konusu dilekçenin bir kopyası Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e, Türk Hükûmetinin değerlendirmesi amacıyla gönderilmiştir. Dilekçede Fas, Tunus ve Cezayir'de ABD'nin batılı sömürgecilerle olan dayanışması eleştirilmiş, ABD'nin sonunda Müslüman ülkelerdeki özgürlük davasını ve "sözde" demokratik güçlerin çıkarları açısından ağır sonuçları olacağını fark edeceğini umdukları belirtilmiştir. Dilekçede 30 milyon Müslümanın sömürgecilikten kurtulması için Türkiye, her türlü adımı atmaya çağırılmış ve bunun sadece Akdeniz bölgesinde barış ve güvenin sağlanmasının değil aynı zamanda barışsever İslam âleminin yeniden canlanmasının ve ilerlemesinin önkoşulu olduğu dile getirilmiştir¹⁸.

Komite Büyükelçilik düzeyinde Türkiye'den somut olmayan yardım taleplerinde bulunmakla birlikte Türkiye'nin gelişmeleri takip etmekle yetindiği söylenebilir.

II. Arap Devletlerinin Faaliyetleri ve Türkiye'den Destek Talepleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasındaki birinci öncelik SSCB tehdidine karşı ittifak arayışı olmuştur. 4 Nisan 1949'da NATO'nun kurulma-

16 TDA, 521/2519.18253.2, 16.04.1948.

17 Fas, İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerle hareket etmiştir. Kasım 1942'de ABD kuvvetleri Kuzey Afrika'ya çıktıktan sonra ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, Ocak 1943'te Kazablanka'da V. Muhammed onuruna bir ziyafet tertip etmiştir. Bu ziyafette ABD'nin Fas'a savaş sonrasında bağımsızlık sözü verdiği söylentisi çıkmıştır. Ikeda, a.g.e., s.16-17.

18 TDA, 521/2519.18254.2, 03.03.1951.

sı ile Türkiye bu ittifaka dâhil olarak Sovyet yayılcılığına karşı kendisini güvence altına almak istemiştir. Bu sebeple NATO'nun kurulmasından hemen sonra Haziran 1949'da üyelik başvurusunda bulunmuş ve başta ABD olmak üzere batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır¹⁹. Dönem içerisinde Türkiye, Irak ile olumlu ilişkiler kursa da Suriye ve Mısır'da Sovyet nüfuzunun artması ile ikili ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Arap devletleri ile olan ilişkisini SSCB tehdidine karşı Batılı devletlerle olan ilişkisine verdiği önemden bağımsız değerlendiremeyiz. Arap devletlerinin Batılı devletlerin tahakkümünden kurtulmaya çalıştığı bu dönemde Türkiye'den talep ve istekleri de Türkiye açısından bu perspektifte değerlendirilmiştir.

Fransa, Sultan'ın İstiklal Partisine desteğinden oldukça rahatsızlık duyuyordu. Bu durum nedeniyle Sultan'a baskılar artınca, Sultan 25 Şubat 1951'de Rabat'ta Fransız Valisi ile bir protokol imzalamış ve ardından bir beyanname yayınlarak isim zikretmeden İstiklal Partisini eleştirmiştir. Böylece Fransa ile olan gerginlik kısa bir süreyle aşılmıştır²⁰. Ancak Fas'ta olaylar yatışmamıştır. Bunun üzerine Arap devletleri de harekete geçmiş ve Fas'ın bağımsızlık mücadelesine desteklerini arttırmışlardır. Bu amaçla zaman zaman Türkiye'ye taleplerini ileten devletler konunun BM'de ve uluslararası kamuoyunda gündeme gelmesi için de uğraşmışlardır.

Türkiye'nin Şam Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen 5 Mart 1951 tarihli yazıya göre "Rabıtātülulema" adlı teşekkülün başkanı Mehmet Mekki Kettani ve Şam Milletvekili Mehmet Mübarek, Emeviye Camisi'nde toplanan halkın din ve dil rabitalarıyla meşru Kral aleyhine Fransızların taarruzuna son verilmesi için Türkiye'nin yardımlarını rica ettikleri bir mektubu Dışişleri Bakanlığına göndermişlerdi²¹. Yine 5 Mart'ta Halep'te öğrenciler ve halk, Fransa'nın tutumunu protesto etmiş ve bunun üzerine Şam Fransa Sefaret Ataşesi Mösyö Boeglin 6 Mart'ta Halep Fransız Lisesinde vereceği konferansı iptal ederek Şam'a geri dönmüştür. Bu hadiseler Halep Başkonsolosu tarafından

19 Olcay Özkaya Duman, Haktan Birsnel, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", *Atatürk Dergisi*, C 1, S 1, 2012, s. 307.

20 TDA, 521/2612.17053.2, 03.03.1951.

21 TDA, 521/2260.17401.4, 03.05.1951.

Dıőıőleri Bakanlığına bildirilmiőtir²². Yine Mart 1951 baőında Suriye'de İő ve Sanatkârlar Sendikaları BirliĐi de Fransızların Fas halkına ve Fas Sultanı'na karőı uygulamalarını protesto etmiőt ve bu protestonun Tűrük Hükümetine duyurulması için őam elçisine bir telgraf göndermiőtir²³.

Tűrkiye, diğer Arap devletlerinin Fas meselesi hakkında izleyeceği yolu araőtırmak için çeőtli diplomatik görüőmelerde bulunmuőtur. Bunun üzerine Ürdün Büyükelçisinin 6 Mart 1951'de Dıőıőleri Bakanlığına gönderdiği yazıda Ürdün Dıőıőleri Bakanı ile görüőtüĐü ve Ürdün'ün Fransa'nın tutumuna karőı Truman'a bir mektup gönderdiği ve Arap devletleri ile hareket edeceği belirtilmiőtir²⁴.

Arap dünyasının lideri olmak isteyen Mısır, Fas meselesi ile ayrıca ilgilenmiőtir ve yaptığı faaliyetlerle özellikle Arap devletlerinin Fas meselesi üzerine eğilmesi konusunda baskı uygulamıőtır. Mısır'ın talebiyle Arap Birliği, Fas meselesini görüőmek üzere 10 Mart'ta bir toplantı düzenlemiőtir²⁵. Toplantı öncesi Beyrut Büyükelçisi Celal Abacıoğlu, Suriye Başbakanı'na refakat ederek Hariciye Umumi Katibi ile bir görüşme gerçekteőtirmiőt ve burada Suriye'nin izleyeceği yol hakkında Dışışleri Bakanlığını bilgilendirmiőtir²⁶. Bağdat Elçisi Rahmi Apak da 10 Mart'ta, Arap Birliği toplantısında, Irak hükümetinin toplantıya katılacak Irak Hariciye Nazırına, Fransa ile siyasi ve iktisadi iliőtelerin kesilmesi yönünde teklif götüreceğinin haber alındığını Dışışleri Bakanlığına bildirmiőtir²⁷.

Irak Meclisi, 1 Mart'ta Irak Mebusan Meclisi Baőkan Vekili Ahmed Al Amir imzasıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir telgraf göndererek Fransa'nın insan haklarını ihlal ettiğini, hürriyet ve istiklal için mücadele eden Fas halkının haklarına tecavüz ettiğini ve bunun Arap milletine karşı bir meydan okuma olduğunu söyleyerek Irak'ın bu durumu iyi karőtılamadıĐını meclis adına bildirmiőtir²⁸.

22 TDA, 521/2669.17404.2, 03.07.1951.

23 TDA, 521/2660.17401.3, 12.03.1951.

24 TDA, 521/2660.17392.1, 06.03.1951; "Fas iőt gittikçe büyüyor", **Milliyet**, 14 Mart 1951, Yıl: 1, S 312, s. 1,5.

25 "Fas iőt ve Arap Birliği", **Milliyet**, 11 Mart 1951, Yıl: 1, S 309, s.1.

26 TDA, 521/2519.18267.2, 08.03.1951.

27 TDA, 521/2612.17056.3, 10.03.1951.

28 TDA, 521/2260.17042.3, 15.03.1951.

8 Mart 1951'de Karaçi'de toplanan Metemeri Âlemi İslamî İcra Komitesi, Mısır ve Suriye büyükelçilerinin de dâhil olduğu Mutemerin Fas Komitesi adıyla 7 kişilik bir heyet oluşturmuştur. Bu heyet 16 Mart gününü Fas günü ilan etmiş, Türkiye'nin Karaçi Büyükelçiliğine, bütün Müslüman ülkelerdeki radyo ve matbuatın Faslıların davasını desteklemelerini²⁹, Fransa'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmasını ve Fas meselesinin mümkün olduğunca kısa bir sürede BM'ye götürülmesini içeren bir mektup göndermiştir³⁰.

Kahire Büyükelçiliğinden gönderilen 19 Mart 1951 tarihli bir telgrafa göre Fas meselesi uzun yıllar Fransa mandası altında bulunan Suriye'de önemli siyasi hadiselerle yol açmış; Suriye Başbakanı Nazım Kudsi istifa etmiştir. Kudsi'nin istifa meselesi basında daha çok jandarmayı Millî Müdafaa Vekaletine bağlama teşebbüsü şeklinde verilse de büyükelçiliğin güvenilir bir kaynaktan edindiği bilgiye göre asıl sebep, ordu içerisinde Fransa'ya sempati duyan ve orduda yüksek kademelere getirilen subayların³¹ Suriye'nin Fas meselesindeki aktif tavrından duydukları hoşnutsuzluktur. Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuat Tugay'ın 2 Nisan 1951 tarihli raporuna göre Fas meselesi üzerinden Fransa'nın itibarının zedelenmesi Suriye'nin politikasıyla ters düşmekteydi. Fas meselesinin gündeme geldiği günlerde Suriye ile Irak'ın tek bir devlet çatısı altında birleşme planları vardı. Bu durum Mısır'ın tepkisini çekmişti. Eğer böyle bir birleşme gerçekleşirse Mısır, Arap dünyasındaki liderliği kaybedebilirdi. Suriye ise özellikle ordusu içerisinde Fransızlara sempati duyan askerlerin varlığıyla halâ Fransa'ya karşı net bir tavır takınamıyordu. Dolayısıyla Fas'ın bağımsızlığına Arap devletleri tarafından verilen desteğin yeterince olgunlaşmaması, çoğu zaman bu devletlerin politik çatışmalarından ileri geliyordu³².

Türkiye, Fas'taki milliyetçiler ile Arap devletlerinin Fas meselesindeki tavırları yanında Fransa'nın tutumunu da yakından izlemiştir. Türkiye'nin Şam elçisi, Fransa'nın Suriye'deki elçilik müsteşarı ile bu konuda yaptığı görüşmeyi 5 Nisan 1951'de Dışişleri Bakanlığına iletmiştir³³. Müsteşar, Fas'ın durumu hakkında şunları söylemiştir:

29 TDA, 521/2519.18265.3, 06.03.1951.

30 TDA, 521/2519.18265.2, 21.03.1951.

31 Bu subaylar Şimali Afrika'daki Legion Enrangere'de yetiştirilmiş ve daha sonra Suriye ordusunda önemli mevkilere getirilmişlerdir. TDA, 521/2660.17403.1, 19.03.1951.

32 TDA, 521/2660.17385.1, 02.04.1951.

33 TDA, 521/2612.17050.1, 05.04.1951.

“Son buhran esnasında eğer Fransız hükümeti müdahale etmese idi Sultan'ın tahtından atılması muhakkaktı. Hanedanın ortadan kalkması Fas'ın birkaç mahalli lider arasında parçalanması gibi bir sonuç verebilirdi. Böyle bir durum Fransızların menfaatlerine uygun gelmezdi. Şehirlerde Araplar, köylerde Berberiler hâkimdir. Tarımın ve ticaretin gelişmesi sayesinde köy halkının gözleri açılmış ve bunlar varlıklarına şuurlu olarak sahip olacak bir duruma gelmişlerdir. Artık bu köylüler şehirlerle olan menfaat ayrılıklarını anlamaktadırlar”³⁴.

Müsteşar, elçinin el-Glavi'nin halkın hissiyatına tercüman olup olmadığı sorusuna ise müspet bir cevap verememiştir. Müsteşar, Kuzey Afrika meselesine Arap Birliğinin yaklaşımını da eleştirerek bu bölgelerin Arap olmadığını, mahalli anane ve menfaatleri olduğunu ve bu ülkelerde ana yurtlarından ziyade bulundukları ülkelerin mukadderatıyla ilgilenen Avrupalıların da yaşadığını söylemiştir³⁵.

Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu 14 Nisan 1951'de Dışışleri Bakanlığına gönderdiği gizli ifadeli telgrafında Mısır Büyükelçisinin 9 Nisan'da Fransız Dışışleri Bakan Vekilini ziyaret ederek Fas hakkında bir nota tevdi ettiğini söylemiştir. 11 Nisan'da da Irak, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan Fransa'ya birer nota vermiştir. Menemencioğlu'nun Fransa Dışışleri Bakanlığından aldığı malumata göre bu teşebbüs Arap Birliğinin kararı üzerine gerçekleşmiştir. Sert bir nota olmamakla birlikte Fransa'nın hürriyet ve insan hakları fikirlerine öncü olduğu, BM'de Libya'nın istiklali için oy vermiş olduğu belirtilerek, Fas'tan daha geri ülkelerin BM'ye girmiş olduğu, Fas'a bir an önce bağımsızlık verilmesi ve bu gerçekleşmezse konunun BM'ye intikal ettirileceği “nazikâne fakat hafif tehdit yolu” ile belirtilmiştir. Fransız Dışışlerine göre söz konusu devletler tarafından bir nota verilmesinin asıl sebebi Arap hükümetlerinin kamuoyunu tatmin etme ihtiyaçlarıydı. Fas'ta asayişin yerinde olduğunu söyleyen Fransızlar, General Juin ile Sultan arasındaki gerginliğin Arap devletlerinin bazılarının da dâhil olduğu “spekülatör” hareketlerden kaynaklandığını iddia etmişlerdir³⁶.

Bağdat Büyükelçisi Nedim Veysel İlkin, 28 Ağustos 1953'te gönderdiği raporunda Irak Hariciye Nazırı Tefik Suveydi ile Fas meselesi üzerine yaptığı

34 TDA, 521/2612.17050.1, 05.04.1951.

35 TDA, 521/2612.17050.1, 05.04.1951.

36 TDA, 5212519.18261.1, 14.04.1951.

görüşmeyi bildirmiştir. Nazır Tevfik Suveydi, Fas meselesinin Arap âleminde derin tesirler yarattığını, Fransızların Sultan'ı korumak bahanesiyle taraftarlarını Rabat üzerine gönderdiklerini, bu işin saltanat değişikliği ile sonuçlandığını, bu duruma Arapların seyirci kalmayacaklarını ve hem BM nezdinde hem de eylül ayında Kahire'de toplanacak Arap Birliğinde meselenin ele alınarak boykot edileceğini hatta Fransa ile münasebetlerin kesileceğini söylemiştir.³⁷ Nitekim 30 Temmuz 1955'te Arap Birliği, BM Genel Sekreterliğine resmen başvurarak Fas ve Cezayir meselelerinin BM'nin eylül ayında yapacağı genel kurulda görüşmesini talep etmiştir.³⁸ Irak Hariciye Nazırı da Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisini nezarete davet ederek BM'deki görüşmelerde Cezayir ve Fas meselesinin gündeme alınması hususunda Türkiye'nin desteğini istemiştir. Nazır ayrıca Bağdat Paketi'ne taraf olan Türkiye'nin bu konuda destek vermemesi durumunda Irak'ın da Arap ülkeleri nezdindeki vaziyetinin olumsuz etkileneceğini sözlerine eklemiştir.³⁹

Bu sırada Suriye Dışişleri, Türk Hükûmetine bir nota göndererek Fas ve Cezayir'de yaşanan gelişmelere karşı destek talebinde bulunmuştur⁴⁰. Notada Cezayir ve Fas'ta yaşananlar hakkında bilgi verilerek Türk Hükûmetinin muvafık göreceği bir tarzda müdahalede bulunması ve Kuzey Afrika'da devam eden şiddet siyasetinin sonlandırılması için çaba sarf etmesi istenmiştir⁴¹.

Görüldüğü gibi çeşitli kaynaklardan gelen resmî taleplere karşın Türkiye, Fas meselesinde Fransa'yı etkileyecek ya da baskı altına alabilecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır.

III. Fransa'nın Türkiye'den Talebi ve Türkiye'nin İzlediği Politika

Mustafa Kemal Atatürk, liderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı, batılı devletlerin sömürgeci altındaki ülkelerde büyük yankı uyandırmıştır. Bu ülkelere biri de Fransız yönetimindeki Fas olmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın zamanla Kuzey Afrika'daki Müslümanlar üzerinde etkili olabileceğini düşünen ve 1912'de Fas'ta "Résident Général" olarak görevlendirilen Mareşal Hubert

37 TDA, 521/2612.16326.1, 25.08.1953

38 "Cezayir ve Fas meseleleri", **Akşam**, 30 Temmuz 1955, Yıl: 37, No: 13227, s.2.

39 TDA, 521/2519.18256.1, 28.09.1955.

40 TDA, 521/2660.17398.2, 30.08.1955.

41 TDA, 521/2660.173.1, 07.09.1955.

Lyautey, 1920 yılından itibaren hükûmete bu konuda dikkatli olunması gerektiği yönünde görüş bildirmiş ve İslam dünyası ile Fransa'yı dost tutabilmek için, Fransa'nın Mustafa Kemal Paőa ile yakın ilişkiler kurmasını ve Yunanlara karşı desteklenmesini istemiştir. Mareşal Lyautey'in bu girişimleri üzerine Mustafa Kemal Paőa da 25 Aralık 1921'de ona bir mektup göndermiőtir⁴². Dolayısıyla Türk Kurtuluş Savaşı'nın kendi sömürgelerinde yaratacağı olası etkiler, Fransızların 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'ni imzalamasında bir neden olarak düşünölebilir.

Türk-Fransız ilişkilerinde Lozan Antlaşması sonrası çeşitli sorunlar olduğu bilinmektedir. Ancak Almanya'da Nazi Partisinin iktidara gelmesi ve Faőist İtalya'nın yayılcı politikaları iki öлкеyi zaman zaman ortak hareket etmeye zorlamıştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Fransa, Türkiye'nin NATO'ya girişine olumlu yaklaşmıştir. Mücahit Avcı'nın belirttiğine göre Türkiye'nin NATO'ya girdiği sırada NATO üyesi batılı devletlerin en çok uğraőıĐı konulardan biri sömürgelerindeki bağımsızlık istekleridir. Türkiye ise NATO dayanışmasına verdiği önem gereği BM'de bu konuda yapılan oylamalarda müttefiklerinin lehine oy kullanmıştir. Avcı bu duruma örnek olarak Türkiye'nin 1955'teki BM toplantısında Cezayir meselesi görüşölürken Fransa lehine kullandığı oyu örnek vermektedir⁴³. Ancak aőaĐıda göröleceği üzere bu destek sadece Cezayir meselesi ile sınırlı değildir. Türkiye, Fas meselesinde de Fransa aleyhine bir harekette bulunmaktan kaçınmış, Fransa ile olan ilişkilerindeki olumlu seyri bozmak istememiőtir.

Fas'ta bağımsızlık mücadelesi devam ederken Türkiye'nin Paris Büyökelçisi Numan Menemencioğlu 17 şubat 1951 tarihli yazısında Dışışleri Bakanlığını Fas'taki gelişmeler hakkında bilgilendirmiőtir. Buna göre “Hediye Bayramı” sebebiyle düzenlenecek merasimden önce Fas Sultanı, el-Glavi ile görüşmüş, el-Glavi, Sultan'ı, Fransızlara karşı komünistlerle iş birliği yapmakla ve İstiklal Partisinin tedhiő hareketlerine göz yummakla itham etmiştir. Menemencioğlu'na göre el-Glavi, İstiklal Partisinin yükseliőiyle kendi nüfuzunun zarar göröceğini düşünmekteydi. 1 Ocak'ta General Juin'i yılbaőı münasebetiyle görmek isteyen Faslılara, İstiklal Partisi taraftarları saldırıda bulunmuştur.

42 İsmail Soysal, “Türk-Fransız Siyasal İliőikleri (1921-1984)”, **Belleten**, C 47, S 188, 1983, s.965.

43 Mücahit Avcı, “Türkiye-Fransa İliőiklerinin Tarihsel ve Hukuksal Arka Planı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 8, 2002, s.51.

General Juin ise Sultan'a 1912 himaye antlaşmasını hatırlatmış ve Sultan'ın tahtını Fransızlara borçlu olduğunu söylemiştir. Ardından ülkede Sultan'ın tahttan feragat edeceği ya da hal edileceği şayiaları dolaşmaya başlamıştır. Bu durum üzerine Arap Birliği durumu protesto etmiştir⁴⁴. Ancak Menemencioğlu tarafından 23 Şubat'ta gönderilen bir diğer raporda General Juin'in isteklerine karşı Sultan'ın direndiği belirtilmiştir⁴⁵. Bu durum üzerine Fas'ta yeni hadiseler çıkabileceği ve bunun Orta Doğu ve Arap coğrafyasında yeni sorunlara sebep olabileceğini beyan eden Menemencioğlu'nun telgrafı Londra, Washington, Roma, Kahire büyükelçilikleri ile Cidde, Bağdat, Şam, Beyrut ve Amman elçiliklerine gönderilmiştir⁴⁶.

28 Ekim 1951'de Türkiye'deki Fransız Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığına bir telgraf göndererek Arap Birliği'nin aldığı karar uyarınca Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan'ın Fas meselesini BM'ye taşımayı istediğini, Fransa'nın bu konunun BM'de görüşülmesinin hukuki olmadığını savunduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin de Fransa'nın yanında olmasını istemiştir. Fransızlara göre bu olayların arkasında Mısır'ın rolü büyüktü. Bu sebeple Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri yazıda Mısır'ı Kuzey Afrika'nın "mantıklı ve yöntemli bir şekilde demokratikleşmesini" engellemekle suçlamışlardır. Kuzey Afrika'nın laik yapılar nedeniyle diğer Arap ülkelerine göre Fransa ve İspanya'ya daha yakın olduğunu, İstiklal Partisinin komünizmle iş birliği içinde olduğunu iddia eden Fransa, bu bölgenin NATO üyesi ülkeler için de kritik öneme sahip olduğunu Türkiye'ye bildirmiştir⁴⁷.

Bu gelişme sonrası Birinci Daire Umum Müdürlüğünün talebi üzerine konu, Siyasi Encümenin 5 Kasım 1951 tarihli toplantısında hukuki ve siyasi yönleriyle incelenmiştir. Siyasi Encümene göre Fas Hükûmeti ile Fransa arasında 1912'de imzalanan anlaşmayla Fas, Fransa'nın himayesine girmiştir. Buna göre Fas, dışişleri, adli, askeri, idari ve mali haklarının bir kısmını Fransa'ya terk etmiştir. Ancak uluslararası hukuk bakımından konu değerlendirildiğinde Fransa'nın Fas meselesinin BM gündemine getirilmesine karşı çıkması doğru bulunmamıştır. Türkiye siyasi bakımdan ise Fas meselesinde mümkün merte-

44 TDA, 521/2612.17060.1, 17.02.1951.

45 TDA, 521/2612.17059.2, 23.02.1951.

46 TDA, 521/2612.17059.1, 26.02.1951.

47 TDA, 521/2519.18259.10, 28.10.1951.

be pasif ve tarafsız olmalıdır. Ancak zaruret halinde Atlantik camiası içindeki devletlerle ortak hareket edilmesi düşünölse de Fransa'nın Türkiye'nin daha aktif bir pozisyon almasını istediğinden Amerika ve İngiltere'nin Fas meselesindeki tavrı öğrenilerek, Arap devletlerinin BM'ye müracaat metninin tetkik edilmesine karar verilmiştir⁴⁸.

Bunun üzerine 6 Kasım 1951'de Dışışleri Bakanlığı Paris Büyükelçiliğinden söz konusu müracaatın metnini istemiştir⁴⁹. Yine aynı gün Washington Büyükelçiliğinden ABD'nin bu konuda takip edeceği yol hakkında bilgi istenilmiştir⁵⁰. Londra Büyükelçiliği ise İngiltere Hariciye Nezaretinde alakadar daire umum müdürü ile yapılan görüşme sonrası Dışışleri Bakanlığına gönderdiği yazıda İngiltere'nin Fransa'nın iddialarını zayıf bulsa da Fransa'yı destekleyeceğini bildirmiştir. Çünkü İngiltere, Arap devletlerinin teşebbüsünün ilerleyen zamanda kendi müstemlekeleri için bir tehdit olacağını düşünmektedir⁵¹. Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ise 10 Kasım'da yazdığı cevapta ABD'nin BM'nin herhangi bir üyesinin bir diğeri aleyhine iddiasının Genel Kurul'da müzakere edilmesini savunduğunu ancak mevcut Orta Doğu şartları düşünüldüğünde konunun ele alınmasında mahzurlar gördüğünü, yine de Fas meselesi Genel Kurul'a gelirse ABD'nin Fransa'yı destekleyeceğini belirtmiştir⁵².

Bu sırada İstiklal Partisi de Türkiye'nin desteğini almaya çalışmıştır. Partinin Başkanı el-Fasî, Kahire Büyükelçiliğinde, büyükelçi ile görüşüp Fas meselesinin BM'de görüşülmesi için Türkiye'den destek istemiş ardından Fas meselesine ilişkin hazırladıkları ve Fransa'nın Fas'taki faaliyetleri, siyasi, iktisadi, demografik yapıya ilişkin bilgilerin de yer aldığı oldukça ayrıntılı evrakları Türk Hükümetinin incelemesi için büyükelçiye vermiştir⁵³.

48 TDA, 521/2519.18259.9, 05.11.1951.

49 TDA, 521/2519.18259.3, 06.11.1951.

50 TDA, 521/2519.18259.7, 06.11.1951.

51 TDA, 521/2519.18259.6, 01.11.1951.

52 TDA, 521/2519.18259.5, 10.11.1951; Paris Büyükelçisinin ulaştığı bilgilere göre ABD, Güvenlik Konseyi'nde Fas meselesinde Fransa lehine oy kullanacaktı. Buna karşılık Fransa'da Kore Siyasi Konferansına Hindistan'ın girmemesi yönünde çekimser kalacağını bildirmişti. Bu da iki ülke arasında yapılan pazarlığın bir göstergesiydi. TDA, 521/2612.16428.2, 26.08.1953.

53 TDA, 521/2519.18260.1, 12.11.1951.

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Menemencioğlu 8 Aralık 1951'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda Fransa'nın eski müstemlekecilik zihniyetini terk etmediğini, Fransa'da göreve gelen sosyalistler dâhil hiçbir hükûmetin bu konuda bir değişikliğe gitmediğini belirtmiştir ve şöyle devam etmiştir:

“Fransızlar bu müzakerelerin bir hüsnüneticeye iktiranını ve Fas'ın demokratik esaslara böylece intibak etmesini, Fas'ın istiklale doğru seyri- ni temeli ve şartı addetmektedirler. Bunun manası kolayca anlaşılır. Fas gibi bir memleketi bugünkü feodal ve müstebit idaresinden çıkarmak şüphe yok ki her tarafta hayırlı bir teşebbüs olarak telakki edilir. Bil- hassa Amerika'nın bu noktaya büyük ehemmiyet verdiği malumdur”⁵⁴.

Menemencioğlu'nun 30 Haziran 1952 tarihli raporunda Fransa'nın Kuzey Af- rika'daki sömürgelerinin durumunu anlatmış, Fransa'nın bu bölgeleri sömür- düğünü ve yerel halkı da çiftçi olarak çalıştırdığını belirtmiştir. Büyükelçiye göre Fas tamamen feodal bir mahiyettedir ve Fransızlar, bir taraftan Sultan'ı bir taraftan ise kabile reislerini elde tutmak veya birbirine karşı kullanmak suretiyle vaziyete hâkim olmaktadır. Fas'ta (Tunus'un aksine) bir idare ka- biliyetine sahip elit mevcut değildir. Bu sebeple Fransa, Kuzey Afrika'daki devletlerden çıkarsa bu ülkelerde hürriyet ve istiklâl değil “cebir ve tazyik” hâkim olacak ve bu durum özellikle SSCB'nin işine yarayacaktır⁵⁵.

Fransa bir yandan diplomatik temaslarına devam ederken bir taraftan da Fas'taki olayları yatıştırmak için girişimlerde bulunmuştur. 27 Haziran 1954'te toplanan Fransa Millî Meclisi, 122'ye karşı 451 oyla Fransa'nın Tu- nus ve Fas politikasında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Müzakereler sırasında konuşan Başbakan Mendes, Fransa'nın bu iki ülkeden çekilmeyece- ğini, Sultan'ın tahtına iade edilmeyeceğini söylemiş ancak Fas'ta çeşitli isla- hatlar yapacağını belirtmiştir⁵⁶. Her ne kadar Fransızlar, Fas'ta şimdilik barış ortamının bulunduğunu iddia etse de Paris Büyükelçisinin 10 Ağustos 1954 tarihli raporunda belirttiği üzere Fas'ta yeni ayaklanmalar baş göstermiş, yeni ve eski sultanın taraftarları çarpışmaya başlamış ve bu durum bir Arap-Berbe- ri kavgasına dönüşmek üzeredir⁵⁷.

54 TDA, 521/88017.320832.52, 08.12.1951.

55 TDA, 521/88017.320832.49, 30.06.1952.

56 “Tunus ve Fas politikası”, **Akşam**, 28 Haziran 1954, Sene: 36, No:12894, s.2.

57 TDA, 521/88017.320832.48, 10.08.1954.

Menemencioğlu'nun 10 Ekim 1955 tarihinde Dışışleri Bakanlığına yazdığı yazıya Đöre Fas meselesinde Fransa, milliyetçilik hareketlerinin tarihi süreçteki etkilerini anlayamamıŐ, ancak son gelişmelerin ardından Fransa parlamentosu artık millî Őuura ermiŐ ũlkeleri zorla elinde bulunduramayacağını, kukla idarelerin bu konuda işe yaramadığını Đördüğünü belirtmiştir. Özellikle Sultan'ın tahtan indirilmesinin Fransa aleyhine hareketleri arttırdığını belirten büyükelçi, onun yerine gelen Muhammed İbni Araf'a'nın halk desteğinden yoksun olduğunu söylemiŐtir⁵⁸.

IV. Bağımsızlığın Kazanılması ve Tūrkiye

Tūrkiye, Fas meselesinin taraf devletler arasında yapılacak diplomatik temaslar sonucunda halledilmesini savunmuŐ ve süreç içerisinde gerilimi tırmandıracak bir açıklama yapmaktan kaçınmıŐtır. Bu sebeple taraflar arasında Đörüşmelerin başlamasından büyük memnuniyet duymuŐtur. Fas meselesinin Kasım 1955'te BM Birinci Komitedeki Đörüşmelerinde Tūrkiye adına konuşan Selim Sarper, son dönemde Fas temsilcileri ile Fransız hükümeti arasında yapılan Đörüşmelerden Tūrık halkının ve hükümetinin büyük memnuniyet duyduğunu, Tūrık Hükümetinin BM içinde ve dıŐında Fas meselesinin Fas temsilcileri ile Fransa arasında doğrudan müzakereler yoluyla Đözölmesi gerektiğini Đüşündüğünü, Őimdi tatmin edici bir Đözüme doğru ilerlenmesinin memnuniyet yarattığını, Tūrık halkının ve hükümetinin Tūrkiye'de değeri verilen ve desteklenen Sultan'ın Fas'a dönmesinden memnun olduğunu ve bu nedenle komite önünde duran karar lehine oy vereceklerini söylemiŐtir⁵⁹.

Uzun bir bağımsızlık mücadelesinin ardından Fas ile Fransa arasında 2 Mart 1956'da imzalanan anlaşma ile Fransa, Fas'ın bağımsızlığını tanımıŐtır⁶⁰. Bu kararın ardından Sultan 4 Nisan'da İspanya'ya giderek İspanya Hükümeti ile bağımsızlık mevzuu üzerine daha önce başlayan müzakerelere dâhil olmuştur. İspanyollar, Fas temsilcileri ile çetin bir müzakereye giriŐmiŐlerse de sonunda 7 Nisan 1956'da İspanya Fas'ın bağımsızlığını tanımıŐtır. Sultan, İspanya'da iken 6 Nisan 1956 akŐamı verdiği bir davete katılan Madrid Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, burada Sultan ile iki kere ĐörüşmüŐtür. Erkin, Dışışleri

58 TDA, 521/2612.16425.2, 10.10.1955.

59 TDA, 521/2519.18252.1, 28.11.1955.

60 TDA, 521/2612.16329.1, 02.03.1956.

Bakanlığına gönderdiği yazıda Sultan için “ciddi, ne istediğini ve istediği hedefe nasıl gidileceğini bilen, zeki, vakur bir şef intibasını veriyor” demektedir. Sultan burada Celal Bayar hakkında sorular sorarak kendisine derin hürmetlerinin iletilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Erkin, Fas’ın bağımsızlığını kazanmasından Türkiye’nin duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve daha sonra Fas Ordusu Erkanı Harbiyei Umumiye Reisliğine tayin olan veliahtla görüşmüştür⁶¹. 17 Nisan’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Fas Sultanı’na bir tebrik telgrafı gönderilmiştir⁶².

61 TDA, 521/2519.18249.4, 07.04.1956.

62 TDA, 521/2519.18249.3, 18.04.1956.

SONUÇ

Mağribin üç devletinden en batısında yer alan Fas, konumu sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Bu konumu aynı zamanda İspanya, Fransa ve İngiltere'nin müdahalelerini de beraberinde getirmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde Fransa ve İspanya tarafından adeta paylaşılan ülke, uzun süren bir bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. 1956'da da buna muvaffak olmuştur. Fas'ın bağımsızlık sürecinde Faslı milliyetçiler, Arap ülkeleri, Fransa, Türkiye'nin desteğini almayı çalışmışlardır. Türkiye genellikle, kendisi ile temas kurmak isteyen Faslı milliyetçilere mesafeli bir tavır almıştır. Türkiye'nin Fas meselesinde taraflardan biri olmasını isteyen ülkeler, elçi ve büyükelçilikler üzerinden hükûmete ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a taleplerini iletmıştır. Realist bir dış politika takip eden Türkiye ise NATO'ya girmek için çabaladığı ilk zamanlarda Fas meselesinde tepki çekecek hamlelerden kaçınmıştır. ABD ve İngiltere'nin Fas meselesinde Fransa lehine tavır geliştirmesi bu politikanın belirlenmesinde en önemli nedendir. Türkiye'nin NATO'ya girmesinin ardından izlediği politika yine NATO çıkarları çerçevesinde olmuştur ki Fas'ın bağımsız olmasından sonra Fransa'nın iddia ettiği gibi SSCB'nin bölgede etkin olma ihtimali de Türkiye'yi endişelendirmiştir. Ancak Fas'ın bağımsızlığının sağlandığı antlaşmaların imzalanmasının ardından Türkiye, ikili ilişkileri geliştirme niyetinde olduğunu da göstermiştir.

Yakın dönemde de Türkiye ile Fas arasındaki ilişkilerde yeniden bir hareketlenme olmuştur. 2011 yılında Türkiye-Fas Parlamentolar Arası Dostluk Grubunun kurulması her iki ülkenin de ikili ilişkileri geliştirme amacıyla olduğunu göstermektedir. 2013 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Fas'ı ziyaretinin ardından Türkiye ile Fas ilişkileri olumlu bir seyir takip etmiştir. Gerek ikili gerek uluslararası cemiyetler vasıtasıyla üst düzey görüşmeler sürdürülmüştür.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

- “Cezayir ve Fas meseleleri”, **Akşam**, 30 Temmuz 1955, Yıl: 37, No: 13227, s.2.
- “Fas işi gittikçe büyüyor”, **Milliyet**, 14 Mart 1951, Yıl: 1, S 312, s.1, 5.
- “Fas işi ve Arap Birliği”, **Milliyet**, 11 Mart 1951, Yıl: 1, S 309, s.1.
- “Tunus ve Fas politikası”, **Akşam**, 28 Haziran 1954, Sene: 36, No:12894, s.2.
- Ashford, Douglas E., **Political Change in Morocco**, Princeton University Press, New Jersey 1961.
- Avcı, Mücahit, “Türkiye-Fransa İliőkilerinin Tarihsel ve Hukuksal Arka Planı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 8, 2002, s.37-58.
- Ay, Halil UĞur, “Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği”, **Ekonomi, Politika&Finans Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 1, 2018, s.32-49.
- Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 51, S 1, 1996, s.71-114.
- Ceran, İsmail, **Fas Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Dursun, Davut, “Fas, Himaye Dönemi ve Bağımsızlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İőlam Ansiklopedisi**, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.192-196.
- Erinç, Sırrı, “Fas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İőlam Ansiklopedisi**, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.184-188.
- Ikeda, Ryo, **The Imperialism of French Decolonisation, French Policy and The Anglo-American Response in Tunisi and Morocco**, Palgrave Macmillan, New York 2015.
- Miller, Susan Gilson, **A History of Modern Morocco**, Cambridge University Press, New York 2013.
- Özkaya Duman, Olcay, Birsal, Haktan, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, **Atatürk Dergisi**, C 1, S 1, 2012, s.299-318.
- Qianqian, Wang, Shufan, Lians, “The Struggle for and Challenges to Berber Political Rights in Contemporar Morocco”, **Journal of Political Science Research**, V 5, N 1, 2024, s.67-74.

Soysal, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, **Belleten**, C 47, S 188, 1983, s.959-1044.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 521/2519.18253.1, 30.01.1948

TDA, 521/2519.18253.2, 16.04.1948.

TDA, 521/2612.17060.1, 17.02.1951.

TDA, 521/2612.17059.2, 23.02.1951.

TDA, 521/2612.17059.1, 26.02.1951.

TDA, 521/2519.18254.2, 03.03.1951.

TDA, 521/2519.18265.3, 06.03.1951.

TDA, 521/2660.17392.1, 06.03.1951.

TDA, 521/2519.18267.2, 08.03.1951.

TDA, 521/2612.17056.3, 10.03.1951.

TDA, 521/2660.17401.3, 12.03.1951.

TDA, 521/2260.17042.3, 15.03.1951.

TDA, 521/2660.17403.1, 19.03.1951.

TDA, 521/2519.18265.2, 21.03.1951.

TDA, 521/2660.17385.1, 02.04.1951.

TDA, 521/2612.17050.1, 05.04.1951.

TDA, 521/2519.18261.1, 14.04.1951.

TDA, 521/2260.17401.4, 03.05.1951.

TDA, 521/2669.17404.2, 03.07.1951.

TDA, 521/2519.18259.10, 28.10.1951.

TDA, 521/2519.18259.6, 01.11.1951.

TDA, 521/2519.18259.9, 05.11.1951.

TDA, 521/2519.18259.3, 06.11.1951.

TDA, 521/2519.18259.7, 06.11.1951.

DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI TÜR K DİPLOMATİK ARŞİV BELGELERİ İŐİĐİNDA
FAS'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE TÜR KİYE

- TDA**, 521/2519.18259.5, 10.11.1951.
TDA, 521/2519.18260.1, 12.11.1951.
TDA, 521/88017.320832.52, 08.12.1951.
TDA, 521/88017.320832.49, 30.06.1952.
TDA, 521/2612.16326.1, 25.08.1953
TDA, 521/2612.16428.2, 26.08.1953.
TDA, 521/88017.320832.48, 10.08.1954.
TDA, 521/2660.17398.2, 30.08.1955.
TDA, 521/2660.173.1, 07.09.1955.
TDA, 521/2519.18256.1, 28.09.1955.
TDA, 521/2612.16425.2, 10.10.1955.
TDA, 521/2519.18252.1, 28.11.1955.
TDA, 521/2612.16329.1, 02.03.1956.
TDA, 521/2519.18249.4, 07.04.1956.
TDA, 521/2519.18249.3, 18.04.1956.

